

A kulturálisan kötött kifejezések osztályozási és azonosítási nehézségei

Đelatović Sonja

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: sdelatovic@student.elte.hu

<https://orcid.org/0009-0007-9490-1481>

Kivonat: Bár a kulturálisan kötött kifejezések kutatása rendkívül népszerű témává vált a fordítástudományban, a gyakorlatban ez igen bonyolult feladatnak bizonyul a számos terminológiai és definíciós eltérés miatt, amelyek kategorizálási és azonosítási nehézségekhez vezetnek. Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen előnyei és hiányosságai vannak az eddigi besorolási rendszereknek, továbbá milyen problémákkal néznek szembe a fordításkutatók a kultúra-specifikus kifejezések kategorizálása és azonosítása során. Ezen kérdések alapján a tanulmány célja néhány ismertebb osztályozás feltérképezése és összehasonlítása, valamint saját, a Vlahov és Florin (1980), Newmark (1988), Nedergaard-Larsen (1993), Pedersen (2011) és különösképpen Heltai (2018) klasszifikációján alapuló osztályozási rendszerem bemutatása, amely három nagy kategóriát foglal magában: az extralingvális, azaz a nyelven kívüli valóságra utaló kulturálisan kötött kifejezéseket, az intralingvális, a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezéseket, valamint a tulajdonneveket mint különálló kategóriát.

Kulcsszavak: kulturálisan kötött kifejezések, kategóriák, extralingvális, intralingvális, tulajdonnevek

1. Bevezetés

A fordítás lexikai aspektusai között kiemelt helyet foglal el a kultúraspecifikus vagy kulturálisan kötött kifejezések fordításának témaköre. Sokan komoly fordítási kihívásnak tekintik, és ennek eredményeképpen a téma rendkívül népszerű kutatási terület lett. Ugyanakkor a kutatás igen összetett feladatot jelent: a kultúraspecifikus kifejezésekkel kapcsolatos terminológiai és definíciós különbségek már a kutatás elején nehézséget okozhatnak. Gondot okozhat a *kultúraspecifikus* meghatározása, a kultúraspecifikus kifejezések kategorizálása, a konkrétan vizsgált szövegben a kultúraspecifikus kifejezések azonosítása és kategóriákba sorol-

Hivatkozás: Đelatović S. 2024. A kulturálisan kötött kifejezések osztályozási és azonosítási nehézségei. *Fordítástudomány* 26. évf. 1. szám. 20–39.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.2>

lása. Számos kutatás elhanyagolja az azonosítás problémáját, és úgy közli a vizsgált szövegből kigyűjtött reáliák számát, mintha ezek abszolút pontosak lennének, és könnyen elkülöníthetők lennének a nem kultúraspecifikus kifejezésektől.

Úgy vélem, hogy a lehatárolás, kategorizálás és azonosítás nehézségeivel célszerű lenne részletesebben foglalkozni. A kategorizálás nehézségeivel Pedersen (2011) és Mujzer-Varga (2007, 2009) kivételével eddig kevesen foglalkoztak, az azonosítás nehézségeivel pedig még kevésbé, inkább csak érintőlegesen (lásd pl. Heltai 2013, Drahotá-Szabó 2015). Ez a tanulmány tehát arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen problémákkal szembesülhetnek a fordításkutatók a kultúraspecifikus kifejezések kategorizálása és azonosítása során.

A tanulmány első része ismerteti a kategorizálással kapcsolatos eddigi kutatásokat; bemutatja és összehasonlítja a korábbi osztályozásokat, továbbá a szerző által a korábbi osztályozások alapján kidolgozott saját osztályozási rendszerét. A tanulmány második része azt tekinti át, hogy milyen nehézségek adódhatnak akkor, amikor a kutató konkrét szövegekben próbálja azonosítani a kultúraspecifikus kifejezéseket.

2. A kultúra és a kulturálisan kötött kifejezések

A kulturálisan kötött/kultúraspecifikus kifejezések vizsgálata során az első kérdés az, hogy mi a kultúra, és az egyes nyelvi elemek közül mit tekintünk kultúraspecifikusnak. A kultúra meghatározása rendkívül nehéz feladat, és erre a jelen tanulmány nem is vállalkozhat, csupán utalok arra, hogy már számos kutató próbálta a kultúrát az interkulturális kommunikáció, illetve a fordítástudomány szempontjából értelmezni (lásd Kóbor 2007, Katan 2009, 2020). A kultúra tág felfogásában kiemelt helyet foglal el a freudi pszichoanalízisen alapuló jéghegy-modell, illetve a látható és a láthatatlan kultúráról szóló modell (Hall 1959). Az előbbi nyilvánosan és könnyen észlelhető, látható dolgokra és jelenségekre vonatkozik (ilyen például a *Thanksgiving Day* vagy az *Oval Office* kifejezés), míg az utóbbi egy adott kultúra tagjainak gondolkodásmódjára és értékeire (ilyen például a *privacy* szó, amely az egyik legfontosabb angolszász kulturális értéket, az egyén autonómiához való jogát fejezi ki, vö. Wierzbicka 1985: 164).

A látható kultúrára, a nyelven kívüli valóságra utaló kultúraspecifikus kifejezéseket a fordítástudományi szakirodalom reáliáknak vagy reálialexémáknak (ld. Mujzer-Varga 2007) nevezi. A reália fogalmát azonban a szakirodalom több jelentésben és gyakran következtelenül használja. Problémát jelent, hogy a *reália* elnevezés magát a jeltárgyat és az arra utaló nyelvi egységet is jelenti, másrészt egyes kutatók a reáliák megnevezést az összes kultúraspecifikus kifejezésre kiterjesztik – azokra is, amelyek a láthatatlan kultúrára vonatkoznak (pl. Drahotá-Szabó 2015). Dolgozatomban a *reália* terminust szűkebb értelemben, a nyelven kívüli valóságra utaló kifejezés értelmében használom.

Pedersen (2011) a reália terminus helyett az „extralinguistic cultural reference” („nyelven kívüli kulturális utalás”) kifejezést használja, amelyet a következőképpen definiál:

Extralinguistic Cultural Reference (ECR) is defined as reference that is attempted by means of any cultural linguistic expression, which refers to an extralinguistic entity or process. The referent of the said expression may prototypically be assumed to be identifiable to a relevant audience as this referent is within the encyclopaedic knowledge of this audience. (Pedersen 2011: 43)¹

Az ECR kategóriájába Pedersen a szűkebb értelemben vett reáliákon kívül a fiktív neveket és személyeket is besorolja (2011: 44). Ez vitatható, hiszen *Donald kacsa* nem létezik a valóságban, nem észlelhető közvetlenül, de a meghatározás szerint a kifejezés denotátuma (*referent*) megtalálható a célközönség enciklopédikus ismeretei között.

Az ECR-rel szemben az olyan kultúraspecifikus kifejezéseket, amelyek nem a nyelven kívüli valóságra utalnak (frazémák, közmondások, szleng, dialektusok, allúziók stb.) az „intralinguistic cultural references” (ICR) néven emlegeti (Pedersen 2005), de mivel vizsgálatának középpontjában a nyelven kívüli valóságra utaló kifejezések (és ezen belül főleg nominális kifejezések denotatív jelentése) áll, ezekkel nem foglalkozik részletesen. Megjegyzendő, hogy nem határozza meg a *cultural linguistic expression* jelentését, tehát magát a *kultúraspecifikus* kifejezést.

Nedergaard-Larsen (1993) szintén megkülönbözteti a nyelven kívüli és a nyelven belüli kulturálisan kötött elemek kategóriáját, de az utóbbiak felosztásával ő sem foglalkozik. Ugyanakkor hangsúlyozza a konnotációk szerepét, amelyek bizonyos nevekhez vagy eseményekhez kapcsolódnak (Nedergaard-Larsen 1993: 223).

A nyelven kívüli és nyelven belüli kultúraspecifikus elemek fogalmát átveszi Heltai (2013, 2018) és Klaudy és Heltai (2020) is. A kultúraspecifikus vagy kulturálisan kötött nyelvi elemeket Heltai a következőképpen határozza meg:

Kultúraspecifikusnak tekinthetjük azokat a nyelvi elemeket, szerkezeteket, nyelvhasználati módokat, amelyek a referenciális és a konnotatív jelentések, a kifejezéshez kapcsolódó enciklopédikus ismeretek vagy a nyelvhasználati módok tekintetében az adott kultúrával kapcsolatba hozhatók, azzal magyarázhatók, ugyanakkor az összehasonlításban szereplő más nyelvkultúrákban nem találhatók meg vagy jelentősen eltérnek. (Heltai 2013: 49)

¹ Az extralingvális/nyelven kívüli utalás (ECR) olyan utalást jelent, amely valamilyen kulturális nyelvi kifejezés segítségével egy extralingvális entitásra vagy folyamatra utal. Feltételezhető, hogy az adott kifejezés referense azonosítható a releváns közönség számára, mivel ez a referens e közönség enciklopédikus tudásán belül van. (A szerző fordítása.)

Ez a definíció arra is rámutat, hogy a kulturális kötöttség viszonylagos: egy forrásnyelvi kifejezés csak egy másik kultúrához képest minősül kultúraspecifikusnak (vö. Aixelá 1996, Vermes 2004, Ranzato 2016). Emellett fontos kiemelni a kulturálisan kötött kifejezések dinamikusságát, hiszen időben is változnak, ahogy maga a nyelv is (Heltai 2013, Ranzato 2016). Ennek következtében a kultúraspecifikus kifejezések meghatározása több szempontból is relatív. Ez viszont azt is jelenti, hogy a gyakorlatban sokszor nehézségekbe ütközik a kulturálisan kötött kifejezések azonosítása: nem mindig lehet egyértelműen eldönteni, hogy egy adott kifejezés jelentése egy adott szövegben „az adott kultúrával kapcsolatba hozható”-e, vagy „jelentősen eltér”-e más kultúrák hasonló kifejezéseinek jelentésétől.

Drahota-Szabó (2015) mind a nyelven kívüli, mind a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezéseket *reáliáknak* nevezi, és a kulturális konnotációkat tekinti meghatározó sajátosságuknak. Kétségtelen, hogy a fordítás során a kultúraspecifikus kifejezések konnotációinak visszaadása nagyobb gondot okoz, mint a denotatív jelentés visszaadása: a *sophomoric* denotatív jelentése (‘másodévesekre jellemző’) könnyen fordítható, de ez még nem adja vissza a konnotációit (‘túl magabiztos, éretlenül öntelt’).

3. A kulturálisan kötött kifejezések osztályozásai

3.1. Csak a nyelven kívüli kultúraspecifikus kifejezésekre (a reáliákra) kiterjedő osztályozások

Az eddigi szakirodalom elsősorban a *reáliákat*, azaz a látható kultúrára utaló nyelvi elemeket osztályozta, vagy előre megállapított kategóriák alapján, vagy a vizsgált forrásnyelvi szövegben azonosított reáliákat sorolva tematikus csoportokba (Drahota-Szabó 2015: 23–24).

Az első ismertebb osztályozás Vlahov és Florin (1980) bolgár szerzőpáros nevéhez fűződik, mely alapot nyújtott számos későbbi klasszifikációhoz. Az 1. táblázat bemutatja, hogy a reáliákat három nagyobb csoportba sorolták.

1. táblázat: Vlahov és Florin (1980) osztályozása

Kategória	Alkategóriák
Földrajzi reáliák	geográfiai képződmények, ember alkotta földrajzi objektumok, endémiák
Néprajzi reáliák	a mindennapi élet reáliái, ételek, táncok, a munkatevékenység reáliái, a művészet és a kultúra reáliái, etnikai reáliák, mértékegységek, pénzek
Társadalmi-politikai reáliák	közigazgatás, államberendezés, hatalmi szervek, politikai élet, katonai reáliák

Ez a kategorizálás jó alapot és kiindulópontot nyújtott számos felosztásnak (lásd például Nedergaard-Larsen 1993, Drahotka-Szabó 2015, Heltai 2018), de vannak hiányosságai és korlátai, ezért a későbbiekben más kutatók kiegészítették és módosították. A *néprajzi* terminus kissé félrevezetőnek tűnhet, inkább a *mindennapi élet reáliái*, vagy a más felosztásokban szereplő *anyag kultúrára utaló kifejezések* lenne jó. Nem szerepel a felosztásban a vallás és a tulajdonnevek kategóriája.

Newmark (1988: 95) szerint a fordítási problémákat okozó kulturális szavak öt tágabb kategóriába sorolhatók: (1) ökológia, (2) anyagi kultúra, (3) társadalmi kultúra, (4) szervezetek, szokások, tevékenységek, eljárások, fogalmak, (5) gesztusok és szokások. E kategóriáknak alcsoportjai is vannak, amelyek a 2. táblázatban szerepelnek néhány példával.

2. táblázat: Newmark (1988) osztályozása

Kategóriák	Példák
Ökológia	növényzet, állatvilág, dombok, szelek, síkságok (pl. <i>honeysuckle</i> ¹ , <i>pampas</i>)
Anyagi kultúra	ételek, ruhák, házak és városok, közlekedés (pl. <i>zabaglione</i> ² , <i>sake</i> , <i>anorak</i> , <i>chalet</i> ³ , <i>cabriolet</i>)
Társadalmi kultúra	munka és szabadidő (pl. <i>biwa</i> ⁴ , <i>reggae</i>)
Szervezetek, szokások, tevékenységek, eljárások, fogalmak	politikai és adminisztratív, vallási, művészeti terület (pl. <i>dharma</i> ⁵ , <i>karma</i> ⁶)
Gesztusok és szokások	<i>cock a snook</i> ⁷ , <i>spitting</i>

Ha összehasonlítjuk Newmark (1988) kategóriáit a fentebb bemutatott Vlahov és Florin (1980) felosztásával, észrevehetjük, hogy az ökológia kategóriája nagyrészt megfelel a földrajzi reáliáknak, az anyagi és a társadalmi kultúra a néprajzi reáliáknak, a negyedik kategória pedig párhuzamba állítható a társadalmi-politikai reáliákkal. Némi következetlenséget mutat, hogy a társadalmi kultúra külön kategória, nem a *szervezetek, szokások, tevékenységek, eljárások, fogalmak* egyik alkategóriája: az előbbi kategóriában szereplő példák (*biwa*, *reggae*) besorolhatók az utóbbi kategóriába is (*művészeti terület*). Ez rávilágít a témák szerinti kategorizálás nehézségeire is: egyszerűen vannak átfedések, ide vagy oda is sorolható tematikus csoportok. A szerző kihagyja az etnikai reáliákat (amelyek inkább konnotatív jelentésük szempontjából kultúraspecifikusak, és inkább az ICR kategóriájába sorolhatók) és a mértékegységeket, szerepelteti viszont a vallás kategóriáját. Kérdéses, hogy a *gesztusok és szokások* kategóriájában szereplő példák a nyelven kívüli vagy belüli kulturálisan kötött elemek közé tartoznak-e. A tulajdonnevek ebben a felosztásban sem szerepelnek. Összességében tág kategóriákat állít fel, ami előnyös lehet, ha egy szövegben az összes kulturálisan kötött elemet akarjuk azonosítani és tág kategóriákba sorolni.

Newmark (1988) kategóriáihoz képest Nedergaard-Larsen (1993) a nyelven kívüli kulturálisan kötött nyelvi elemekre vonatkozóan egy részletesebb és tagoltabb felosztást javasol, amelyben igyekszik a reáliák osztályozásaiban megmutató bizonytalanságokat, átfedéseket megszüntetni, és új alkategóriákat is bevezetni. Ezt a felosztást a 3. táblázatban közlöm magyar fordításban.

3. táblázat: *Nedergaard-Larsen (1993) osztályozása*

Kategória	Alkategóriák	Példák
Földrajz	földrajz meteorológia biológia	hegyek, folyók időjárás, klíma növények, állatok
	kulturális földrajz	régiók, városok, utak, utcák stb.
Történelem	épületek	emlékművek, várak stb.
	események	háborúk, forradalmak, jeles napok
	személyek	ismert történelmi személyek
Társadalom	ipar (gazdaság)	kereskedelem és ipar, energiaellátás stb.
	társadalmi szervezetek	honvédelem, igazságszolgáltatás, rendőrség, börtönök, helyi és központi hatóságok
	politika	államigazgatás, minisztériumok, választási rendszer, politikai pártok, politikusok, politikai szervezetek
	társadalmi körülmények	csoportok, szubkultúrák, életkörülmények
	szokások, hagyományok	lakhatás, közlekedés, étkezés, ruhák, használati tárgyak, családi kapcsolatok
Kultúra	vallás	templomok, szertartások, erkölcsök, lelkészek, püspökök, szentek, ünnepek
	oktatás	iskolák, főiskolák, egyetemek, vizsgák
	média	TV, rádió, újságok, magazinok
	kultúra, szabadidős tevékenységek	múzeumok, műalkotások, irodalom, szerzők, színházak, mozik, színészek, zenészek, bálványok, éttermek, szállodák, éjszakai klubok, kávézók, sportok, sportolók

Nedergaard-Larsen felosztásának az újdonsága elsősorban a részletes és pontos tagolásban, valamint az újabb kategóriák bevezetésében rejlik. Így például a *történelem* kategória keretében az épületek, személyek és események alkategóriáit

vezeti be, a társadalom kategória alatt pedig olyan alcsoportokat is megemlít, mint a családi kapcsolatok. Newmarkhoz (1988) hasonlóan kitér a vallásra is, és kihagyja az etnikai reáliákat.

Pedersen (2011: 59–60) egy skandináv feliratkorpusz anyagát használva alkotja meg saját osztályozási rendszerét. Ennek az az újdonsága, hogy nem egy előre meghatározott felosztás alapján sorolta be a reáliákat különböző csoportokba, mint ahogy Vlahov és Florin (1980), hanem a vizsgált korpuszban leggyakrabban előforduló típusok alapján határozta meg az audiovizuális térben leggyakoribb kategóriákat. Ezeket a 4. táblázatban látjuk.

4. táblázat: *Pedersen (2011) osztályozása*

Kategória	Példák
Súlyok és mértékek	<i>100 yards</i>
Tulajdonnevek személynevek földrajzi nevek intézménynevek márkanevek	<i>Truman Capote</i> <i>the Allegheny</i> <i>National Health Service</i> <i>Morris Minor</i>
Foglalkozás megnevezése	<i>Detective Sergeant</i>
Ételek és italok	<i>Linzer torts</i>
Irodalom	<i>Never Love a Stranger</i>
Államigazgatás	<i>the Foreign Office</i>
Szórakozás	<i>Coney Island</i>
Oktatás	<i>college degrees</i>
Sport	<i>the pitcher mound</i>
Pénznem	<i>2 billion dollars</i>
Műszaki anyagok	<i>a double Alberti feedback loop</i>
Egyéb	Egyéb

Feltűnő és jelentős újdonság az eddigi felosztásokhoz képest, hogy külön szerepel benne a tulajdonnevek kategóriája, amelyet több alkategóriára bont. A foglalkozásnevek, valamint a műszaki anyagok kategóriája is újdonságnak számít, bár lehet, hogy ezek besorolhatók lennének a korábbi felosztások tágabb kategóriáiba. Megjegyzendő, hogy a földrajzi reáliákat nem külön sorolja fel, hanem a tulajdonnevek kategóriáján belül kezeli őket. Itt újra láthatjuk a kategorizálás inherens nehézségeit: Vlahov és Florin (1980) alapján a földrajzi reáliákhoz sorolhatjuk a *polder*, *moréna*, *szikes kapolyák* kifejezéseket is, de ezek nem tulajdonnevek. Az

is látható, hogy a tulajdonnevek kategóriájának további alkategóriái is lehetségesek lennének, azonban érdemes figyelembe venni, hogy Pedersen felosztása elsősorban a leggyakoribb kategóriákra összpontosít.

A hazai kutatók általában Vlahov és Florin osztályozásából indultak ki, de azt módosították, átdolgozták. Mujzer-Varga disszertációjában (2009) a korábbi szakirodalom (Vlahov és Florin 1980, Forgács 2004, Lendvai 1986, 1988, Tellinger 2003, Lossau 1993, Valló 2002) alapján részletesen és alaposan elemezte a nyelven kívüli kulturálisan kötött elemek csoportjai és alcsoportjai közötti hasonlóságokat és különbségeket, valamint az átfedéseket a reáliafogalmak tartalmában.

3.2. A nyelven belüli kultúraspecifikus kifejezésekre kiterjedő osztályozások

Az intralingvális, vagy a nyelven belüli kulturálisan kötött elemekkel kevesebb szerző foglalkozik részletesen. A korábbi, többnyire a nyelven kívüli valóságra utaló elemekre helyezett kutatási fókusz egyrészt azzal magyarázható, hogy ezek az elemek könnyebben azonosíthatók a szövegtérben. Maga a látható kultúra is konkrétumokat kínál, ami megmagyarázza ezen elemek széleskörű vizsgálatát. Másrészt a nyelven belüli kultúraspecifikus elemeket nemritkán nehéz elkülöníteni a nyelvspecifikusaktól (ld. Pedersen 2011, Heltai 2013).

Ugyanakkor a reáliák mellett jelentős szerepe van a fordításban a nyelven belüli kultúraspecifikus kifejezéseknek is. Ezt a felismerést tükrözik a későbbi kutatások, különösen Drahotá-Szabónak (2015) a frazeologizmusok fordítására vonatkozó kutatásai. Heltai (2018) a nyelven belüli kultúraspecifikus kifejezések kategóriáit részletesen, példákkal támogatva mutatja be. Ezt az osztályozást az 5. táblázatban látjuk.

5. táblázat: Heltai (2018) osztályozása

Kategória	Alkategória	Példák ⁸
Reáliák	(ld. Vlahov és Florin felosztását, 1980)	<i>lebbencs, pengő, kocsmá, gimnázium, 1526, szikes kapolyák; úr, alispán, főszolgabíró</i>
Tulajdonnevek	személynevek	<i>Borbíró, Szakhmáry, Zoltán,</i>
	becézett nevek	<i>Csulikám, Zoltánkám, Pista</i>
	beszélő nevek	<i>Fancsali szomszéd</i>
	történelmi nevek és utalások	<i>Rákóczi, Rózsa Sándor, Savoyai Eugén, Haynau, Jókai</i>
	állatnevek	<i>Szellő, Villám</i>
	földrajzi nevek	<i>Eger, Felvidék, Mohács, Selmec</i>
	intézménynevek	<i>Sárga rózsa, Nemzeti Múzeum</i>

Kategória	Alkategória	Példák ⁸
Megszólítások	név nélkül	<i>komám, cimborám, fiacskám, édes lelkem, kedves, tekintetes úr, (hallja-e) kend</i>
	névvel	<i>Csuli bátyám, Wágner úr, tanár úr, gróf úr</i>
	tegezés/magázás	<i>Oszt mi járatban van kend? Doktor Bezzegh az állomáson messziről kiáltotta neki: "Szervusz, méltóságos uram!", hogy az egész állomás hallja, hogy ő tegeződik a gróffal.</i>
Frazeologizmusok, közmondások	reáliát tartalmazó	<i>Mekka ide, Mekka oda, több is veszett Mohácsnál, kutyából nem lesz szalonna, dögrováson van</i>
	reália nélkül	<i>fizeti a nagyharang, az anyja sem ismerne rá, nem ettem meszet</i>
Káromkodások		<i>'megazisten, az apád istenit, a fene rágja meg apróra</i>
Szlang		–
Jövevényszavak, idegen szavak		<i>bagázs, gilt, devla, domínium, kvietált, beprotezsál</i>
Különleges konnotációval, stilisztikai értékkel rendelkező szavak	melléknevek	<i>fájin, kálomista</i>
	főnevek	<i>vinkó, löre</i>
	igék	<i>hepciáskodik, darvászkodni</i>
	képzett szavak	<i>borocska, vonatocska</i>
Udvariassági kifejezések	udvariassági formulák, köszönések	<i>kérlek alássan, tartom szerencsémnek, adjon isten, kezitcsókolom, csókolom a kezit</i>
Diskurzus-/pragmatikai jelölők/partikulák		<i>hiszen, mán, is, bezzeg, -e, vajon</i>
Dialektus		<i>idesapám, de legyík, vótak, vattok; mán, má', mer', Osztán jaó vót a rántotta?</i>
Szociolektus		
Allúziók		<i>bibliai csapások; nincs húsvét</i>

Ebben a felosztásban a *reáliák* terminus a nyelven kívüli valóságra utaló elemeket jelöli, amelyeknek alkategóriáit Heltai nem részletezi, csupán utal a Vlahov és Florin (1980) által kidolgozott kategorizálásra. A szerző a Móricz Zsigmond *Úri*

muri című regényében előforduló kulturálisan kötött elemeket és angol fordításukat elemzi, és arra a következtetésre jut, hogy a szöveg kulturális kötöttségét jelentős mértékben az intralingvális elemek (Pedersen terminológiájával *utalások*) képzik, mint például „a szereplők beszédmódja, a dialektus, a diskurzusjelölők, a frazeologizmusok, a megszólítások, a tegezés és magázás, a köszönések, a jövevény- és idegen szavak használata, stb.” (Heltai 2018: 19). Ez alátámasztja Drahotá-Szabó (2015) nézetét, aki a kultúrát makrodiskurzusnak, szövegtérnek értelmezi: „[a] reáliákat a kultúra makrotextusában mint intertextuális elemeket tekintem, egy adott kultúra szövegkorpuszához tartoznak, az adott makrodiskurzus releváns építőelemei” (2015: 36–37). Felosztásának újdonsága abban is rejlik, hogy részletesen felosztja a tulajdonneveket, kitérve a személynevekre, becézett nevekre, beszélő nevekre, történelmi nevekre és utalásokra, állatnevekre, földrajzi nevekre és intézménynevekre. Emellett bevonja a megszólításokat is az intralingvális kulturálisan kötött elemek közé (ld. Heltai 2014), és azokat is részletezi (név nélkül, névvel, tegezés/magázás).

A fent leírt nyelven belüli kultúraspecifikus kifejezésekre kiterjedő osztályozáson kívül érdemes Ranzato (2016) célkultúrából kiinduló osztályozását is bemutatni, mivel nemcsak az extralingvális kifejezéseket veszi figyelembe, hanem az intertextuális utalásokat is. Taxonómiája középpontjában a forráskultúra és a célkultúra kapcsolata áll, valamint a kultúraspecifikusság relativitása. Az általa felvázolt kategóriákat a 6. táblázat szemlélteti.

6. táblázat: Ranzato (2016) osztályozása

Valós környezetre vonatkozó utalások	Intertextuális utalások
A forráskultúrára vonatkozó utalások	Nyílt intertextuális utalások
Interkulturális utalások	Rejtett intertextuális utalások
A harmadik kultúrára vonatkozó utalások	Intertextuális makroallúziók
A célkultúrára vonatkozó utalások	

A célkultúra-központú megközelítésének köszönhetően újszerű felosztásról van szó, amely kiindulópontként, előzetes kategorizálásként szolgálhat a kutatás során, ezáltal nagyobb objektivitást és precizitást biztosítva az elemzés során.

A Ranzato által említett interkulturális utalásokat Pedersen (2005, 2011) transzkulturális nyelven kívüli utalásoknak (*transcultural ECR*) nevezi. Ebbe a kategóriába olyan kifejezések sorolhatók, amelyeket a közös enciklopédikus ismereteknek köszönhetően a forrás- és a célkultúra egyaránt ismer. Pedersen modellje szerint a transzkulturalitást, mint fordítási stratégia választását meghatározó paramétert, három szinten lehet vizsgálni. A már említett transzkulturális kifejezések mellett Pedersen megkülönbözteti a monokulturális és mikrokulturális (vö. *infrakulturális*, Pedersen 2011) kifejezéseket. A monokulturális kifejezések ún. „fordítási krízispon-tot” (*translation crisis point*) okoznak olyankor, amikor a kifejezés referense az

enciklopédikus tudás különbségei miatt feltehetően kevésbé ismert a célnyelvi közönség számára, mint a forráskönyvi közönség számára. A mikrokulturális kifejezések ugyancsak a forráskultúrához kötődnek, viszont a túlzottan specializált vagy helyi jellegük miatt a forráskultúra tagjai többsége számára ismeretlenek.

3.3. A kulturálisan kötött kifejezések osztályozási nehézségei

Amikor konkrét szövegben akarjuk azonosítani a kulturálisan kötött elemeket, több nehézségbe ütközünk. Egyes esetekben nem világos, hogy nyelvspecifikus vagy kultúraspecifikus-e egy adott nyelvi elem. Heltai (2013) szerint a számok a legtöbb kontextusban nem kultúraspecifikusak, de bizonyos számok (3, 7, 12) adott kontextusban kultúraspecifikus konnotációkat váltanak ki. Azt sem könnyű eldönteni, hogy egy adott elemet a nyelven kívüli vagy a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezések kategóriájába soroljunk-e, és hogy ezeken a fő kategóriákon belül melyik csoportba. Vajon létezik-e a nyelven kívüli valóságban a McCourt regényében szereplő *tough little mick*, a magyar fordításban 'ír krapek', azaz „olyan ír, akit lenézünk”, vagy csak ír ember létezik? Ha a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezések fő kritériumának a konnotációkat tekintjük, akkor nehéz eldönteni, pontosan milyen kultúraspecifikus konnotációi vannak egy adott kifejezésnek, ezek mennyire kultúraspecifikusak, és az adott szövegben előtérbe kerülnek-e (Fodor és Heltai 2012).

Mind a reáliák, azaz a nyelven kívüli, mind a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezések kategóriájában több alcsoport található, amelyeket nem mindig könnyű egyértelműen elkülöníteni egymástól. Így például kérdéses, hogy a szellemi kultúrára vonatkozó reáliákat önálló kategóriának tekintsük-e, vagy a társadalmi reáliák alosztályának. Emellett gyakran találkozhatunk elmosódó határokkal, amelyek nehezítik a pontos besorolást.

A kategorizálás egyik legfontosabb nehézsége a tulajdonnevekkel kapcsolatos. A korábbi osztályozások (például Vlahov és Florin 1980) ezeket nem sorolják külön kategóriába. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a tulajdonnevek többnyire az adott kultúrában ténylegesen létező személyekre, földrajzi helyekre, intézményekre utalnak, és sokszor hordoznak a szöveg szempontjából fontos kulturális konnotációkat, akkor feltétlenül indokolt, ha besoroljuk őket a nyelven kívüli valóságra utaló kultúraspecifikus kifejezések közé, ahogy ezt Pedersennél (2005, 2011) láttuk. Figyelemre méltó, hogy a tulajdonnevek kihagyhatatlanok a kulturális szótárakból (bővebben ld. Szilágyi-Kósa 2020). Reszegi (2022: 52) rámutat arra, hogy a nevek:

„[...] nem csupán mint nyelvi elemek, hanem mint a kultúra hordozói, közvetítői is értelmezhetők. Ilyen módon magyarázható, hogy egy-egy, az adott kultúra szempontjából jelentős személy- vagy helynév képes az összetartozás érzését előidézni, a kollektív emlékek felidézésével. Az ilyen gazdag kulturális ismeranyagot magukba sűrítő, felidéző nevek tehát hozzájárulnak a valahová (egy adott csoporthoz vagy területhez) tartozás érzéséhez. (Reszegi 2022: 52)

Vermes (2015) a tulajdonnevek jelentését a relevanciaelmélet (RE) alapján tárgyalja. A RE szerint a fogalmakhoz a memóriában három „bejegyzés” tartozik: egy logikai, egy enciklopédikus és egy lexikai bejegyzés². A köznévi és tulajdonnévi között az a különbség, hogy az előbbinek mindig van valamilyen nyelvi alapjelentése, vagyis tartalmaz valamit a logikai bejegyzése, míg az utóbbi esetében a logikai bejegyzés üres is lehet. „A *kutya* szó logikai bejegyzése tartalmazza az ’állat’ szemantikai jegyet, míg például a *Péter* szó önmagában nemigen rendelkezik semmilyen logikai jeggyel” (Vermes 2015: 12). Ugyanakkor „a tulajdonneveknek sem szükségképpen üres a logikai bejegyzésük: vannak olyan tulajdonnevek is, amelyeknek a logikai bejegyzése jelentős mértékben meghatározza a név vonatkozását”: ilyen például a *Magyar Ebtenyésztők Országos Egyesülete* (Vermes 2015: 12).

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy a tulajdonnevek egy része – az egyszerű nevek, amelyeknek üres a logikai bejegyzése (*Péter*) – nem sorolhatók be a reáliák közé, míg más kitöltött, vagy részben kitöltött logikai bejegyzéssel rendelkező, részben vagy egészében köznevekből álló tulajdonnevek besorolhatók a reáliák különböző osztályaiba. Mind az előbbi, mind az utóbbi típusba tartozó tulajdonnevek enciklopédikus bejegyzésében szerepelhetnek kultúraspecifikus információk (konnotációk).

A tulajdonnevek kulturális kötöttségét Nord (2003) is kiemeli, a fiktív tulajdonnevek fordítását vizsgálva a gyermekirodalomban. Bizonyos kultúrákban ezek implicit módon jelezhetik, hogy a szereplő melyik kultúrához tartozik, így *kulturális markerek* szerepét tölthetik be. Egy fiktív név elárulhatja a szereplő nemét, információt adhat az életkoráról vagy akár a földrajzi eredetéről. Heltai (2014) felhívja a figyelmet arra, hogy a tulajdonnevek kultúraspecifikusságának különböző fokozatai léteznek. A nemzetközileg ismert nevek például nem túlzottan kultúraspecifikusak (pl. *Robin Hood*), ráadásul gyakran transzkulturálissá válnak, de eltérő konnotációkat és enciklopédikus ismereteket válthatnak ki a célkultúrák olvasóiban (vö. Vermes 2015).

3.4. A saját osztályozás ismertetése (és indoklása)

A kulturálisan kötött kifejezések változása miatt időről időre szükség lehet az osztályozásuk aktualizálására, módosítására, hogy pontosabb és árnyaltabb képet kapjunk a különböző kulturális elemekről és jelenségekről. Láthattuk, hogy a szerzők többnyire a reáliákkal foglalkoztak az osztályozás területén, míg az intralingvális kulturálisan kötött elemeket és a tulajdonneveket csak érintőlegesen tárgyal-

² A *logikai bejegyzés* a jelentés meghatározásához szükséges és elégséges jegyeket tartalmazza. Az *enciklopédikus bejegyzés* a fogalommal társított különféle információkat, feltevéseket tartalmazza; ezek változékonyak, és egyénileg is eltérők lehetnek. (A logikai bejegyzés nagyjából a denotatív jelentésnek felel meg, az enciklopédikus bejegyzés pedig a konnotatív jelentéseknek). A *lexikai bejegyzés* a fogalomhoz tartozó természetes nyelvi egységről tartalmaz fonológiai, morfológiai, szintaktikai és kategoriális információt.

ták. Kutatásomban Pedersen (2005, 2011) és Heltai (2013) alapján abból a feltevésekből indulok ki, miszerint a kulturálisan kötött nyelvi elemek alapvetően két nagy kategóriára oszthatók: az extralingvális, nyelven kívüli és az intralingvális, nyelven belüli utalásokra. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a kettéválasztás – az átmenetek, a homályos határok és eldönthetetlen esetek miatt – feltételes. Mindkét csoport alcsoportokra bontható, amit a 7. táblázat szemléltet. A kutatásomban használt osztályozás Vlahov és Florin (1980), Newmark (1988), Nedergaard-Larsen (1993), Pedersen (2011) és különösképpen Heltai (2018) klasszifikációján alapul, amelyeket összevettem, és ahol szükségesnek láttam, módosítottam és kiegészítettem.

A kulturálisan kötött nyelvi elemek javasolt osztályozása három nagyobb kategórián alapul: az extralingvális, azaz a nyelven kívüli valóságra utaló kulturálisan kötött kifejezések, az intralingvális, a nyelven belüli kulturálisan kötött utalások, valamint a tulajdonnevek mint különálló kategória (ld. 7. táblázat).

7. táblázat: *A kulturálisan kötött nyelvi elemek javasolt osztályozása*

A kulturálisan kötött kifejezések kategóriái	
1. Extralingvális vagy a nyelven kívüli kulturálisan kötött utalások	
Földrajzi reáliák	a) földrajzi, geológiai, meteorológiai, biológiai reáliák; kontinensek, hegyek, folyók, felszíni formák, időjárási jelenségek, növények, állatok stb. b) ember alkotta földrajzi objektumok; régiók, településfajták, utcák, terek, utak stb.
Történelmi reáliák	épületek, események, személyek, mozgalmak, folyamatok, fogalmak
Társadalmi reáliák	a) anyagi reáliák (a mindennapi élet reáliái); étel, ital, ruha, használati tárgyak, bútorok, pénzek, mértékegységek, épületek, lakóhelyek, gazdasági épületek, közlekedés, járművek, autómárkák b) gazdaság; ipar, kereskedelem, boltok, gyárak, vállalatok, környezetvédelem, vendéglátás c) társadalmi szerveződés; honvédelem, igazságszolgáltatás, rendőrség, börtönök, helyi és központi hatóságok, államforma, hatalmi szervek, katonaság, közigazgatás, területek (megye, járás, kormányzóság), klubok, egyesületek, társadalmi csoportok, kórházak, intézmények d) politikai élet; államigazgatás, minisztériumok, választási rendszer, politikai pártok, politikusok, politikai szervezetek, politikai rendszer, civil szervezetek e) munkatevékenység; munka, állás, foglalkozások, díjak, kitüntetések

Szellemi kultúrára vonatkozó reáliák	<p>a) vallás; egyházak, templomok, szertartások, erkölcsök, ünnepek, szentek, vallási személyek</p> <p>b) oktatás, nevelés; óvoda, iskola, egyetem, vizsgák, intézmények</p> <p>c) média, tömegkommunikáció; TV, rádió, újságok, műsorok címei, weboldalak, reklámok, közösségi média (közösségi oldalak, közösségi terek, blogok, videó-, kép- és zenemegosztó portálok, internetes fórumok, podcastok)</p> <p>d) művészet, kultúra, szabadidő; műalkotások, művészek, műfajok, kulturális intézmények, zene, zenei művek, hangszerek, zenészek, irodalom, szerzők, irodalmi művek szereplői, mitológiai, mesei személyek, múzeumok, táncművészet, népművészet, film, mozi, képzőművészet, színház, színészek, bálványok, celebek, éttermek, szállodák, éjszakai klubok, kávézók, sportok, sportolók, játékok, játékszerek, ünnepek, jeles napok, videójátékok</p> <p>e) nyelvek, nyelvjárások, nyelvi jelenségek megnevezései, nyelvtanok, nyelvkönyvek, szótárak</p> <p>f) szimbólumok, érzelmek, attitűdök, törvények, hiedelmek, elvárások, normák és értékek</p>
2. Intralingvális vagy a nyelven belüli kulturálisan kötött utalások	
Megszólítások	név nélkül
	névvel
	tegezés/magázás
Intertextuális utalások	idézet (szó szerinti idézet; nem szó szerinti, elferdített idézet)
	allúzió
Különböző nyelvi elemek	udvariassági kifejezések (udvariassági formulák, köszönések)
	frazeologizmusok, közmondások (reáliát tartalmazó, reália nélkül)
	káromkodások
	szleng
	jövevényszavak, idegen szavak
	különleges konnotációval, stilisztikai értékkel rendelkező szavak (melléknevek, főnevek, igék, képzett szavak)
	diskurzus-/pragmatikai jelölők/partikulák
	dialektus
	szociolektus

	etnikai reáliák; nemzetek, nemzetiségek, gúnynevek, egyes tájak, városok lakói, kisebbségek elnevezései
3. Tulajdonnevek	
Személynevek (családnevek, utónevek, a becező- és a ragadványnevek)	
Állatnevek	
Földrajzi nevek (pl. országok, tájak, közigazgatási egységek, települések, utak, utcák, terek, hegyek, vizek és az égitestek nevei, természetes és mesterséges alakulatok neve)	
Intézménynevek	
Cím(nev)ek (a könyvek, újságok, folyóiratok, irodalmi és művészeti alkotások neve)	
Márkanévek (gyártmányok, termékek elnevezése)	

Az extralingvális elemek felosztását alapvetően témák szerint végzem (földrajz, történelem, társadalom, szellemi kultúra stb). Tehát földrajzi, történelmi, társadalmi és szellemi kultúrára vonatkozó reáliákról beszélhetünk. A történelmi reáliák kategóriáját bővítettem a történelmi mozgalmakkal, folyamatokkal és fogalmakkal, míg a társadalmi reáliák között szükségesnek tartottam a munkatevékenység kategóriájának kiegészítését díjakkal és kitüntetésekkel, valamint a társadalmi szerveződés kategóriáját bővítettem intézményekkel, például kórházakkal.

A szellemi kultúrára vonatkozó reáliák kategóriájában is több módosítást, kiegészítést végeztem. A már létező osztályozásokhoz képest a médiára vonatkozó kategóriát célszerű volt kibővíteni a korunk digitális fejleményeivel, a közösségi médiával és annak fontosabb kategóriáival, pl. közösségi oldalak, közösségi terek, blogok, videó-, kép- és zenemegosztó portálok, internetes fórumok, podcastok (ld. Eszes 2012). Annak ellenére, hogy ezek az interneten keresztül világszerte elérhetőek, és a hozzájuk kapcsolódó kifejezések egy része transzkulturális (például a *troll*), nem feltételezhető, hogy minden kultúra számára ismertek. A művészetre, kultúrára, szabadidőre vonatkozó kategóriát is kiegészítettem néhány alkategóriával (pl. mitológiai és népmesei személyek, videójátékok). Emellett új kategóriát vezettem be, amely a bizonyos nyelvkultúra nyelvészeti leírását és tényezőit foglalja magában, például nyelvtanokat és a nyelvi tényezők megnevezéseit (például a horvát *kaj-nyelvjárás*). Fontos megjegyezni, hogy ezek a kategóriák a kultúra alkotó tárgyaira vagy a tárgyiasult jelzésekre vonatkoznak. Ugyanakkor a kultúra jelentős részét nem tárgyi alkotórészei képezik (Hidasi 2008: 13), mint például szimbólumok, érzelmek, attitűdök, törvények, hiedelmek, elvárások, normák és értékek. Ezeket hozzáadtam a szellemi kultúrára vonatkozó reáliák kategóriájához. Az angolszász kulturális értékek közé tartoznak például a már említett *privacy*, vagy az *American dream* fogalma.

A második nagyobb kategória a nyelven belüli kulturálisan kötött utalásokat foglalja magában: ide tartoznak a megszólítások, az intertextuális elemek, a frazeo-

logizmusok, káromkodások, a szleng, a jövevényszavak, az idegen szavak, a különleges kulturálisan kötött konnotációkkal és a stilisztikai értékkel rendelkező szavak, valamint az udvariassági kifejezések, a diskurzus-/pragmatikai jelölők/partikulák, a dialektus, a szociolektus (vö. Heltai 2018) és az etnikai reáliák. Az utóbbiak, az etnikai reáliák, Vlahov és Florin (1980) felosztásában a nyelven kívüli valóságra utaló kultúraspecifikus kifejezések között szerepelnek, azonban az etnikai megnevezések egy része nem kultúraspecifikus (az angol *German* és a magyar *német* szó denotatív jelentése egymáshoz képest nem az), más része – főleg az etnikai gúnynevek – viszont a nyelvi kifejezéshez kötődő kulturális konnotációkkal rendelkezik, így inkább az ICR kategóriájába tartozik (vö. a *magyarországi németek* és a *svábok* eltérő konnotációit).

A tulajdonnevek külön kategóriát alkotnak, és azon belül is elkülöníthetők egyes kategóriák. Ahogy a táblázatból is látszik, Adamikné Jászó (2007) felosztása alapján a következő alcsoportokra oszthatók: (1) személynevek (családnevek, utónevek, a becéző és a ragadványnevek), (2) állatnevek, (3) földrajzi vagy helynevek (pl. országok, tájak, közigazgatási egységek, települések, utak, utcák, terek, hegyek, vizek és az égitestek nevei, természetes és mesterséges alakulatok neve), (4) intézménynevek, (5) cím(nev)ek (a könyvek, újságok, folyóiratok, irodalmi és művészeti alkotások neve stb.) és (6) márkanevek (gyártmányok, termékek elnevezése). Ezek az alcsoportok gyakran megegyeznek a nyelven kívüli kulturálisan kötött elemek kategóriáival, mint például a földrajzi reáliák, történelmi személyek, különböző termékmárkák, politikai személyek, intézmények stb., ezért alapvetően ezekhez a kategóriákhoz is sorolhatók, miközben kiemeljük a tulajdonnév kategóriához tartozásukat. Így például a *Dörmögő Dömötör* megnevezést a szellemi kultúrára utaló reáliák, illetve a tulajdonnevek címnevek alcsoportjába is besorolhatjuk. A fiktív tulajdonnevek tekintetében egyetérthetünk Pedersennel (2011), hogy ugyanolyan fontos szerepet játszhatnak a fordításban, mint a valós nevek (vö. Nord 2003).

4. A kultúraspecifikus kifejezések azonosításának nehézségei

A kulturálisan kötött kifejezésekkel foglalkozó empirikus kutatások első lépése az elemek azonosítása és kigyűjtése konkrét forrásnyelvi és célnyelvi szövegekben a meghatározott kategóriák alapján, amelyek kiindulópontként szolgálnak. Maga az azonosítás azonban nem mindig olyan egyszerű, mint ahogy a reáliák *kézzelfoghatóságából* (ld. Klaudy és Gulyás 2015) elsőre tűnhet. Az előforduló azonosítási nehézségeket szeretném néhány példával szemléltetni, melyeket angol, magyar és horvát nyelven írt regényekből és ezek fordításaiból merítettem, háromirányú egybevetés alapján (McCourt 2005; Borbély 2013; Novak 2013). Az irodalmi szövegek elemzésekor különösen fontos szem előtt tartani, hogy bizonyos kifejezések, melyek gyanúsak tűnhetnek, nem feltétlenül kultúraspecifikusak, hanem inkább alkalmi összetételek, amelyek az író alkotói kifejezőmódjához vagy egy adott szituációhoz kapcsolódnak.

A kultúraspecifikus kifejezések azonosítása során a kutató helyzete hasonlít az adott szöveg fordítójáéhoz, mert éppúgy fel kell mérnie, hogy a befogadó/célnyelvi kultúra olvasója ismerheti-e a „gyanús” kifejezést, tehát ki kell derítenie az adott elem kultúraspecifikusságát a vizsgált nyelvpárhoz, nyelvkultúrákhoz és kontextushoz képest. E kifejezések egyik fő jellemzője a viszonylagosság – csak egy másik kultúrához képest válnak kultúraspecifikussá, ezért nem ritkán a kutatóknak nehéz eldönteniük, hogy egy adott kifejezés kultúraspecifikus-e vagy sem, transzkulturális-e vagy inkább monokulturális (ld. Pedersen 2005, 2011) vagy akár egy harmadik kultúrára vonatkozik-e (Ranzato 2016). A vizsgált nyelvkultúrák távolsága (vö. Nida 1964) kulcsfontosságú ilyenkor. Ráadásul, ha több mint két nyelvkultúra vesz részt az elemzésben, fontos figyelembe venni, hogy az elemzett nyelvkultúrák kapcsolata eltérő lehet. Ez azt jelenti, hogy egy bizonyos nyelvi elem kultúraspecifikus lehet az egyik kultúrához képest, míg a másikhöz képest egyáltalán nem, vagy kevésbé kultúraspecifikus. Így például a magyar *töltött káposzta* vagy a *pálinka* (Borbély 2013) jeltárgyai a horvát kultúrához közelebb állnak, mint az angol nyelvű kultúrákhoz, ezért a rájuk vonatkozó kifejezések kultúraspecifikussága relatív: míg az angol nyelvű kultúrákhoz képest kultúraspecifikusak, a horváthoz képest nem.

Gyakran egyértelműnek tűnhet egy kifejezés transzkulturalitása (Pedersen 2011), illetve interkulturalitása (Ranzato 2016), például *martini*, *Pulitzer*, *Brutus and Mark Antony*, *Elvis*, *Tower of Babel*, (McCourt 2005), *Péter-Pálra*, *Szent Illés napján*, *szilvalekvár*, *jambó*, *mackónadrág* (Borbély 2013), *Isus* (magyarul *Jézus*), *Klagenfurt*, *Coca-cola*, *palačinke* (magyarul *palacsinta*), *Prljavi Harry* (magyarul *Piszkos Harry*), *Čovječe ne ljuti se* (magyarul *Ki nevet a végén?*) (Novak 2013), ugyanúgy a harmadik kultúrára vonatkozó kifejezéseknél is, pl. *pászka*, *usánka* (Borbély 2013), *gulaš* (magyarul *gulyás*), *Oprah Book Club* (Novak 2013), *yarmulke*, *paella* (McCourt 2005), azonban időnként a transzkulturalitás fokozatai (Pedersen 2011) és a kiváltható konnotációk (vö. Heltai 2013: 47) bonyolítják a feladatot. A *Coca-Cola* lexémát például a termék globális elterjedtségének köszönhetően mindhárom említett kultúra egyaránt ismeri, és feltehetően ugyanazokat a konnotációkat váltja ki, ezért (már) nem tekinthető kultúraspecifikusnak. Ezzel szembe a *mackónadrág* lexémát állíthatjuk, amelynek jeltárgya mind a három kultúrában ismert, transzkulturálisnak tekinthető, viszont egy magyar olvasónál a szocialista idősakra vonatkozó konnotációkat is kiválthatja, ami nem jellemző az angol vagy a horvát kifejezésre. Hasonló nehézséget okozhatnak a *svatovi* (magyarul *lakodalom*) (Novak 2013) vagy a *high school* (McCourt 2005) kifejezések a szövegben. Előfordulhat, hogy egyes kifejezések elsőre nem tűnnek kultúraspecifikusnak, azonban tüzetesebb vizsgálat után kiderül, hogy vagy a denotatív jelentés, vagy a konnotációk, vagy mindkettő tekintetében különbségek vannak, tehát az adott elem az adott szöveghelyen kultúraspecifikus lehet.

Ahogy Pedersen (2011) észreveszi, minél kisebb a kulturális távolság, annál több transzkulturális kifejezés található a szövegben, ami fordítva is érvényes – minél nagyobb a kulturális távolság, annál több monokulturális kifejezés található

a szövegben. Ennek alapján feltételezhető, hogy például két európai nyelvkultúra szövegeinek és ezek fordításainak az egybevetése kevesebb monokulturális elemet fog mutatni egy európai és ázsiai nyelvkultúra közötti fordításhoz képest. Következésképp minél közelebb áll két kultúra egymáshoz, annál nehezebben azonosítható a kultúraspecifikusság a szövegben. Ráadásul egy bizonyos szöveg is lehet többé vagy kevésbé kultúraspecifikus az azonosítható kulturálisan kötött nyelvi elemek száma alapján. Ha a kutatás során figyelmünket a monokulturális (a forráskultúrára vonatkozó) kifejezésekre korlátozzuk (amelyek feltehetően a legjobban és legtisztábban ábrázolják a forrásnyelvi kultúrát), a fordított szövegekben veszteségekkel kell számolnunk.

5. Összegzés, következtetések

A cikkben arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen előnyei és hiányosságai vannak az eddigi besorolási rendszereknek, továbbá milyen problémákkal néznek szembe a fordításkutatók a kultúraspecifikus kifejezések kategorizálása és azonosítása során. Ezen kérdések alapján a tanulmány célja néhány ismertebb osztályozás feltérképezése és összehasonlítása, valamint saját, a Vlahov és Florin (1980), Newmark (1988), Nedergaard-Larsen (1993), Pedersen (2011) és különösképpen Heltai (2018) klasszifikációján alapuló osztályozási rendszerem bemutatása volt, amely három nagy kategóriát foglal magában: az extralingvális, azaz a nyelven kívüli valóságra utaló kulturálisan kötött kifejezéseket, az intralingvális, a nyelven belüli kulturálisan kötött kifejezéseket, valamint a tulajdonneveket, mint különálló kategóriát.

A kultúraspecifikus kifejezések azonosítása egy adott szövegben már a természetükből adódóan is nehéz feladat. Ezek a kifejezések dinamikusak és idővel változhatnak, továbbá erősen függenek a célkultúra ismeretétől, ráadásul a szakirodalomban található felfogások és osztályozási taxonómiák sem egységesek. A kutatás szempontjából azonban fontos a kategorizálás, mert a különböző kategóriákba tartozó elemek fordításában alkalmazott eljárások jelentősen eltérhetnek egymástól. Ahogy láttuk, a kategóriák közötti átfedéseket nehéz kikerülni, viszont ilyenkor meghatározó lehet a kontextus figyelembevétele, hogy megfelelően kezelhessük a határeseteket és az esetleges átfedéseket.

Irodalom

- Adamikné Jászó A. 2007. *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Aixelá, J. F. 1996. Culture-specific items in translation. In: Álvarez, R., Vidal, C. Á. (eds) *Translation, Power, Subversion*. Cleveland/Bristol/Adelaide: Multilingual Matters. 52–78.
- Drahota-Szabó E. 2015. *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami közötté van. A kultúraspecifikus nyelvi elemek áttünetéséről*. Szeged: Grimm Kiadó.

- Eszes I. 2012. *Digitális gazdaság*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fodor B., Heltai P. 2012. Culture specific items in translation. In: Navracsics, J., Szabó D. (szerk.) *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 289–300.
- Forgács E. 2004. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány*. 6. évf. 2. szám. 38–56.
- Hall, E. T. 1959. *The silent language*. New York: Doubleday & Company, Inc.
- Heltai P. 2013. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám. 32–53.
- Heltai P. 2014. Tulajdonnevek és megszólítások a Szent Péter esernyője fordításaiban. In: Barta-Kovács K. et al. (szerk.): „*Transfert nec mergitur*”. *Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából*. JATE Press. Szeged. 61–73.
- Heltai P. 2018. Változó fordítási normák egy regény angol fordításában. In: Dombi J., Farkas J., Gúti E. (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – Aszimmetrikus viszonyok. XXVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*. Bicske: Szak Kiadó. 464–486.
- Hidasi J. 2008. *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scolar.
- Katan, D. 2009. Translation as intercultural communication. In: Munday, J. (ed.), *The Routledge Companion to Translation Studies*. London–NewYork: Routledge. 74–92.
- Katan, D. 2020. Culture. In: Baker, M., Saldanha, G. (eds) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Third Edition*. London–NewYork: Routledge. 133–138.
- Klaudy K., Gulyás R., 2015. Terminusok és reáliák az európai uniós kommunikációban. In: Bartha-Kovács Katalin et al. (szerk.) „*Transfert nec mergitur*”. *Albert Sándor 65. születésnapjának tiszteletére*. Szeged: JATE Press. 75–84.
- Klaudy K., Heltai P. 2020. Re-domestication, repatriation and additional domestication in cultural back-translation. *Across Languages and Cultures*. Vol. 21. No. 1. 43–65. <https://doi.org/10.1556/084.2020.00003>
- Kóbor M. 2007. A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakoncepciók gyakorlati implikációi. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 37–54.
- Lendvai E. 1986. *A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Pécs.
- Lendvai E. 1988. *Az orosz nyelvi reáliák megfeleltetési elve és gyakorlata*. *Fordításelméleti Füzetek* 6. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola házi nyomdája. 85–102.
- Lossau, N. 1993. *Die deutschen Petőfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbezeichnungen im sprachlich-kulturellen Vergleich*. Frankfurt a. M.: Peter Lang Verlag.
- Mujzer-Varga K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 55–85.
- Mujzer-Varga K. 2009. *Verfremdung oder Adaptierung – Realienlexeme in den Übertragungen der Minutennovellen von István Örkény*. Budapest (Doktori disszertáció).
- Nedergaard-Larsen, B. 1993. Culture-bound problems in subtitling. *Perspectives: Studies in Translatology*. Vol. 1. No. 2. 207–241. <https://doi.org/10.1080/0907676X.1993.9961214>
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall International.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translation*. Leiden: Brill.
- Nord, Ch. 2003. Proper names in translations for children: Alice in Wonderland as a case in point. *Meta* Vol. 48. No. 1–2. 182–196. <https://doi.org/10.7202/006966ar>
- Szilágyi-Kósa A. 2020. Tulajdonnevek a kulturális szótárakban. In: Farkas T., Slíz M. (szerk.) *Tulajdonnevek és szótárak*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és

- Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 109–130. <https://doi.org/10.26546/4892373.7>
- Pedersen, J. 2005. How is culture rendered in subtitles? In: Gerzymisch-Arbogast, H., Nauert, S. (eds) *Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings 2005*. 1–18.
- Pedersen, J. 2011. *Subtitling Norms for Television*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/btl.98>
- Ranzato, I. 2016. *Translating Culture Specific References on Television: The Case of Dubbing*. New York, London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315681252>
- Reszegi K. 2022. *Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Tellinger, D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány*. V. évf. 2. szám. 58–70.
- Valló Zs. 2002. „Honosított” angol drámák a színpadon. Budapest: Presszió Kft.
- Vermes A. 2004. A relevanciaelmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 5–18.
- Vermes A. 2015. A kontextus szerepe a tulajdonnevek fordításában. *Névtani Értesítő* 37. évf. 9–24. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2015.1>
- Vlahov, Sz. Florin, Sz. 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye*. Moszkva: Mezsdunarodni-je otnosenyija.
- Wierzbicka, A. 1985. Different cultures, different languages, different speech acts: Polish vs. English. *Journal of Pragmatics*, Vol. 9. No. 2. 145–178. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(85\)90023-2](https://doi.org/10.1016/0378-2166(85)90023-2)

Források

- Borbély Sz. 2013. *Nincstelének. Már elment a Mesijás?* Pozsony: Kalligram.
- McCourt, F. 2005. *Teacher Man*. New York: Scribner.
- Novak, K. 2013. *Črna mati zemla*. Zagreb: Algoritam.

Jegyzetek

- ¹ Jelentése: lonc.
- ² Jelentése: borhabként ismert desszert.
- ³ Jelentése: faház, nyaralóház, nyári lak.
- ⁴ Jelentése: japán lant.
- ⁵ Jelentése: az emberi élet feladatait és változatlan igazságait jelenti.
- ⁶ Jelentése: a cselekedetek következményeinek törvénye.
- ⁷ Jelentése: számárfület mutat.
- ⁸ A példák Móricz Zsigmond *Úri muri* című regényéből származnak.